

Эпоха і справы Францыска Скарыны. Традыцыі Францыска Скарыны

УДК 821.161.3.09“15”(092)

А. А. Акушэвіч

РАЗГОРНУТЫЯ ЗАГАЛОЎКІ ЯК ЧАСТКА ПРАДМОЎНА-ПАСЛЯСЛОЎНАГА КОМПЛЕКСУ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

У артыкуле даследуюцца разгорнутыя заголоўкі, якія Францыск Скарына выкарыстоўваў у сваіх выданнях. Разглядаюцца філалагічныя асаблівасці дадзеных заголоўкаў і даказваецца, што іх варта лічыць часткай прадмоўна-пасляслоўнага комплексу першадрукара.

У сучасных літаратуразнаўчых і кнігазнаўчых даследаваннях надаецца значная ўвага кампанентам выданняў, якія адносяцца да асноўнага твора і атачаюць. Такія кампаненты абазначаюць тэрмінам “рама твора” [9, с. 425]. У межах рамы твора вылучаецца “загаловачны комплекс”, у які звычайна ўваходзяць імя (псеўданім) аўтара, заглавак, падзаглавак, прысвячэнне і эпіграф. У выданні могуць прысутнічаць прадмова (уступ, уводзіны), а таксама заўвагі. Твор можа мець пасляслоўе (заклучэнне, постскрыптам), змест і абазначэнне месца і даты стварэння тэксту. У п’есах да рамачнага кампанента адносяцца таксама спіс дзейных асоб і сцэнічныя ўказанні. Рамачны тэкст можна падзяліць на “знешні” (які адносіцца да ўсяго твора) і “ўнутраны” (які афармляе пачатак і канец асобных глаў, частак, песень) [9]. Г. У. Ламзіна адзначае, што рамачныя кампаненты “надаюць твору характар завершанасці, узмацняюць яго ўнутранае адзінства”, выконваюць “арганізацыйную ролю”, “абазначаюць прысутнасць аўтара ў творы, яго арыентацыю на пэўнага адрасата” [9, с. 425]. Разам з тым, “рамачныя кампаненты мэтазгодна разглядаць не паасобку, а ў іх сувязі адно з адным і з асноўным тэкстам твора, бо ў мастацкім цэлым функцыі, якія імі выконваюцца, могуць пераразмяркоўвацца” [9, с. 426].

У старадрукаваных выданнях XVI–XVII стагоддзяў У. Г. Кароткі выплучае “прадмоўна-пасляслоўны комплекс”, цэнтральным элементам

якога з'яўляецца прадмова. Даследчык называе наступныя элементы ППК: эпіграма (гербатлумачальная ці дыдактычна-асветніцкая), прысвячэнне, прадмова да кнігі, пасляслоўе-малітва і пасляслоўе. Да іх прымыкае нелітаратурны кампанент – герб-гравюра. Колькасць элементаў ППК можа вар'іравацца ў кожнай асобнай кнізе [7, с. 227]. Як бачна, прадмоўна-пасляслоўны комплекс можна лічыць варыянтам рамы твора, характэрным для старадрукаваных выданняў XVI–XVII стагоддзяў.

Аналіз выданняў Францыска Скарыны з улікам сучасных уяўленняў пра раму твора паказвае, што прадмоўна-пасляслоўны комплекс Францыска Скарыны складаецца з літаратурнага і пазалітаратурнага кампанентаў. Тытульны ліст, партрэт, гравюры, застаўкі, віньетки, ініцыялы і канцоўкі трэба разглядаць як нелітаратурны кампанент прадмоўна-пасляслоўнага комплексу беларускага першадрукара. Да літаратурнага адносяцца разгорнуты загаловак на тытульным лісце, подпіс да гравюры, эпіграма (скарынаўскую эпіграму “Богу в Троици единому...” С. В. Кавалёў назваў “*спецыфічным узорам кніжна-эпіграматычнай паэзіі*” [6, с. 19; 1, с. 22–23]), прадмова, анатацыя, разгорнуты заголовак перад асноўным тэкстам кнігі, маргіналіі, “надпісанні” глаў, каментарыі, малітва, пасляслоўе (пасляслоўе-малітва). Дадзеныя элементы прадмоўна-пасляслоўнага комплексу выкарыстоўваюцца першадрукаром у розных камбінацыях і дапамагаюць прадставіць асобнае выданне як цэласны і завершаны твор згодна з эстэтычнымі прынцыпамі сваёй эпохі.

У сучасных скарыназнаўчых даследаваннях мала месца надаецца “разгорнутым загатоўкам” першадрукара. З нашага пункту гледжання, гэта не зусім апраўдана, паколькі загатовак можа выступаць важным сродкам эксплікацыі аўтарскай пазіцыі. Так, Г. У. Ламзіна слушна даводзіць: “Нават у знешне нейтральных загатоўках прысутнасць аўтара заўсёды адчувальная. Менавіта таму загатовак становіцца для ўважлівага чытача першым крокам да інтэрпрэтацыі твора. Ад таго, наколькі ўдала бывае выбраны загатовак, шмат у чым залежыць лёс кнігі”. Далей, спасылаючыся на кнігу Д. С. Ліхачова “Поэтика древнерусской литературы”, даследчыца адзначае: “У эпоху Сярэднявечча, асабліва са з’яўленнем кнігадруку, роля загатоўка рэзка ўзрастае. Разгорнутыя загатоўкі з падрабязным пералікам перыпетый сюжэта і абавязковым указаннем жанра не толькі паведамляюць чытачу максімум звестак аб змесце твора, але і загадзя папярэджваюць пра тое, “у якім “мастацкім ключы” будзе весціся апавяданне” [9, с. 426].

У пражскіх выданнях першадрукар паслядоўна размяшчае разгорнутыя загаловкі на тытульных лістах, разам з тым, у “Кнізе Выхаду” прысутнічае толькі тытульны ліст да ўсёй Бібліі, напрыклад: *“Библия руска, выложена доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька, Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению”* [3, с. 5], *«Книги вторыи Моисеовы, зовемыя “Исход”, зуполне выложены на руский язык доктором Франъциском Скориною с Полоцька, Богу в Троици единому, и пречистой матери его ко чти, и людем посполитым к науце»* [3, с. 193], *“Книги третие Моисеовы, зовемыя “Леувит”, зуполне выложены на руский язык доктором Франъциском Скориною с Полоцька, Богу в Троици единому, и пречистой матери его Марии ко чти, и людем всим к науце”* [3, с. 345]; *«Песни царя Давыда, еже словуть “Псалтыр”»* [5, с. 6] і г. д. У дадзеных разгорнутых загаловках вылучаюцца пэўныя структурныя часткі, якія першадрукар выкарыстоўвае ў розных камбінацыях. Як бачна, у разгорнутых загаловках на тытульным лісце кнігі першадрукар прыводзіць найперш назву кнігі і яе варыянты як на “рускай мове”, так і на “свяшчэнных мовах” – лацінскай, старажытнагрэчаскай і старажытнаўрэйскай, што дазваляе, з аднаго боку, паставіць родную Скарыне мову ў адзін шэраг са “свяшчэннымі”, а з іншага – з’яўляецца элементам экзегезы, напрыклад: *«Книги Исуса Навина, еже от еврей называются “Егошуа Бин Нун”, зуполне выложены на руский язык доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька, Богу ко чти и лю[дем к нау]це починаются»* [3, с. 733], *«Книги пятыи Моисеовы, зовемыи от еврей “Гельгадворим”, по-греческии “Девтерономос”, по-латине “Секунда Лекс”, а по-рускии “Вторый Закон”, зуполне выложены доктором Франъциском Скориною с Полоцька»* [3, с. 601]. Таксама Францыск Скарына называе друкара, перакладчыка і рэдактара, чым пазначае свае “аўтарскія правы” на выданне, пры гэтым першадрукар падкрэслівае сваю вучонасць, мову, на якую зроблены пераклад, і паходжанне з горада Полацка: *«Книги Судей, еже от еврей называются “Шофътим”, зуполне выложены на руский язык доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцка, Богу ко чти и людем посполитым к науце починаются»* [4, с. 5], *«Книги Судей, еже от еврей называются “Шофътим”, зуполне выложены на руский язык доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцка, Богу ко чти и людем посполитым к науце починаются»* [4, с. 5], *«“Екlesiастес” или “Соборник” премудраго царя Саломона зуполне выложены на руский язык доктором Франциском Скорининым*

сыном с Полоцька» [5, с. 385] і інш. Першадрукар можа прыводзіць і пэўныя тлумачэнні да зместу кнігі, а менавіта звесткі пра персанаж, імя якога змешчана ў назве кнігі: *“Починається книга о Руфе, еже была баба Иосеова, отца царя Давыдова, з нея же изыдоша вси цари Юдины, зуполне выложена доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька”* [4, с. 101], *«Починаются книги, еже словутъ “Притчи Саломона”, царя Израшлева, сына Давыдова, он же был царем в Ерусалиме, зуполне выложены на руский язык доктором Франциском Скориною с Полоцка»* [5, с. 289]. Завяршаюцца разгорнутыя загалюўкі зваротам да Бога, прысвячэннем яму сваёй працы, абазначэннем мэты выдання і акрэсліваннем мэтавай аўдыторыі. Звароты да Бога і прысвячэнне яму сваёй працы можна лічыць “свабодна выкладзенымі малітвамі” [7, с. 11]. Мэтай выдання першадрукар называе “навуку”, а мэтавай аўдыторыяй, як і асобамі каму, у тым ліку, прысвячаецца кніга, – “людзей паспалітых”, “усіх людзей”. Прывядзём прыклады: *«Книги третие Моисеовы, зовемыя «Леувит», зуполне выложены на руский язык доктором Франциском Скориною с Полоцька, Богу в Троици единому, и пречистой матери его Марии ко чти, и людем всим к науце»* [3, с. 345], *«Книги четвертые Моисеевы, зовемыя “Числа”, зуполне выложены на руский язык доктором Франциском Скориною с Полоцька, Богу Отцу и Сыну и светому Духу ко чти и людем посполитым к доброму научению»* [3, с. 453], *«Книги Судей, еже от еврей называются “Шофътим”, зуполне выложены на руский язык доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцка, Богу ко чти и людем посполитым к науце починаются»* [4, с. 5] і інш. На тытульных лістах “Кнігі Ёва” і “Эклезіясікі” да разгорнутага загалюўка прымыкае выраз *“А то ся стало накладом Богдана Онкова сына, радци места Виленского”*: *«Книга светого Иова починается, еже словеть “Иов”, зуполне выложена доктором Франциском Скориною с Полоцка»* (Да разгорнутага загалюўка прымыкае: *“А то ся стало накладом Богдана Онкова сына, радци места Виленского”*) [4, с. 705], *«Книга Иуса Сирахова, рекомая “Панаретос Еклесиастькус” или “Церковник”, зуполне выложена на руский язык доктором Франциском Скориною с Полоцка»* (Да разгорнутага загалюўка прымыкае: *“А то ся стало накладом Богдана Онкова сына, радци места Виленского”*) [5, с. 509].

У разгорнутых загалюўках на тытульных лістах з “Малой падарожнай кніжкі” (1522) не заўважаецца такога ж багатага тэкставага матэрыялу, як у пражскіх выданнях, аднак і тут першадрукар змяшчае пэўныя неабходныя чытачу звесткі. Вядомы

даследчык Я. Л. Неміроўскі адзначае, што агульны тытульны ліст да “Малой падарожнай кніжкі” не выяўлены. «На тытульных лістах да асобных выданняў, якія ўваходзяць у яе склад, – паведамляе даследчык, – змешчаны толькі назвы кніг. Тэксты тытульных лістоў “Малой падарожнай кніжкі”: “Починається “Плалетырь или песни святого пророка Божия Давыда царя Ерусалимска о Христе”; “Часословец” имея нощеную и дневную службу по уставу Ерусалимское церкви и прочих восточеных обитлем”; “Шестодневце краткий на всю неделю почениши от субботы по обычаю всех восточних церквий”, “Последование церковного вобрания въселетняго от месеца септєврия до месеца августа по вьставу Ерусалимское церкви”» [11, с. 520]. У “Малой падарожнай кніжцы” на тытульным лісце да ўсіх акафістаў прысутнічае агульны разгорнуты загаловак, які «адносіцца як да ўсіх акафістаў, так і да першага з іх “Акафіста магіле Гасподняй”» [11, с. 520]: “Почінаются акафисты на всю неделю первы живоносному гробу Господню в неделю” [13, с. 172]. Таксама першадрукар змясціў разгорнутыя загаловкі на тытульных лістах і да асобных акафістаў: “Акафіст светому архангелу Михаілу і всем небесным чином со умилением поичинаем пети” [13, с. 173], “Акафіст великому чудотворцу Николе, архiereю Мирьликиіску, набожне починаем пети”» [13, с. 177; гл.: 10] і інш.

На агульным тытульным лісце “Апостала” (1525) чытаем разгорнуты загаловак, сугучны пражскім выданням: «Починається книга “Деяния и посълания апостольская”, зовемая “Апостол”, з Божію помочю справлена доктором Франъциском Скориною с Полоцька» [2, с. 1; 13, с. 181]. Таксама агульны тытульны ліст змешчаны да лістоў апостала Паўла, што ўказвае на вылучэнне твораў дадзенага аўтара першадрукаром: “Почінаються епistolы светого славного и верховнаго в небе навченаго апостола Христова Павла” [13, с. 190]. Функцыю разгорнутых загаловкаў на тытульным лісце да біблейскіх кніг, якія змешчаны ў “Апостале” (1525), бяруць на сябе разгорнутыя загаловкі да адпаведных прадмоў, што тлумачыцца і спецыфікай афармлення названага ўзору выдавецкай спадчыны першадрукара, напрыклад: “К Селуняном втораго послания Павла, Христова апостола, сказание доктором Франциском Скориною с Полоцка Богу вседержителю ко вечной чти починается”, “Коринфом перваго послания светого апостола Павла сказание доктором Франциском Скориною с Полоцка Богу ко чти и людем к навчению починается”, “Послание ко Філімону светого Павла-апостола, еже посылаеть от Рима, седя во оковах, Онисимом, сказание”, “Іаковлева

соборнаго послания сказание доктором Франциском Скориною с Полоука з Божию помощию починается” і інш. [гл.: 2; 12].

Перад пачаткам біблейскай кнігі Францыск Скарына, як правіла, выкарыстоўвае яшчэ адзін разгорнуты загаловак. Разгорнуты загаловак перад асноўным тэкстам кнігі можа змяшчаць экзегезу, пераказваць асобныя элементы біблейскага тэксту, падаваць назву кнігі на “свяшчэнных” мовах, называць колькасць глаў у адпаведнай кнізе, напрыклад: «Книга, рекомая “Премудрость Божия”, починается, в ней же ясне пишет о пришествии и о въмучении Господа нашего Исуca Христа, а имать в себе глав 19» [5, с. 449]; «Починается книга, рекомая “Еклесиаестес”, еже по-рускыи исказуется “Соборник”, юже написал ест премудрый царь Саломон, а имать в себе глав 12» [5, с. 389]; «Починается книжка, рекомая “Плачь Еремиин”, по-евреиский “Циноф”, по-греческий “Тгренн”, по-латине же “Ляменьта Ционес Еремие Профете”, а имають глав 5» [5, с. 677]; “Починается книга пророка Божия Даниила, еже у юдей написана ест хальдейским языком а еврейскими словами, а замыкает в себе глав 14” [5, с. 705]; “Книги Руфь починаются, еже суть о понимании Вооза жены Руфь, от нея же племени родися Христос, а имать глав 4” [4, с. 103], «Починается первая часть книг, рекомых от еврей “Малаяхим”, по-руски же называются “Третии книги царьств”, а имають в себе глав 22» [4, с. 335]; “Починается книга о жене Иудиф, еже отсече главу Олофернови, воеводе Навходнасора, царя асирьскаго, избави людей Израшевых, а имать глав 16” [4, с. 605]; «Починается книга Исуca, сына Навина, еже называется от еврей “Егошуа Бин Нун”, той введе сыны Израшевы в землю обетованую, а имать глав 24» [3, с. 741]; «Книги “Деания светых апостол”, еже пописал святыи Лука, евангелист Господень, ко Феофилу, к нему же перьвее и Христово “Евангелие” писал, а замыкають в себе глав 28, зачалов же 51» [2, с. 9]; “Петрово 2 послание соборное, еже писал ко всем христианом, поведая, яко о вере Христове мудрици сего света суть мертви и невинность жития нашего, иже у Бога приятно ест, а имат главы 3” [2, с. 188]; «Давыда, святого пророка Божия и царя Ерусалимска, песни починаются, зовемыя “Псалтыр”, повчение на добро и отъметание от злых» [гл.: 10] і інш.

Такім чынам, у разгорнутых загаловаках бачна пераразмеркаванне функцый частак прадмоўна-пасляслоўнага комплексу. Дадзеныя загаловакі бяруць на сябе асобныя функцыі прадмовы, а загаловак на тытульным лісце кнігі можа мець таксама элементы прысвячэння і малітвы. Гэта гаворыць пра ўключанасць разгорнутых загаловакаў

у сістэму твораў першадрукара, якія акружаюць асноўны тэкст выдання. Разгорнутыя загаловкі на тытульным лісце кнігі і разгорнутыя загаловкі перад асноўным тэкстам кнігі з'яўляюцца неад'емнай часткай прадмоўна-пасляслоўнага комплексу біблейскіх выданняў Францыска Скарыны.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Акушэвіч, А. А. Біблейская аснова ў вершатворчасці Францыска Скарыны / А. А. Акушэвіч // Роднае слова. – 2015. - №4. – С. 21-24.
2. [Апостал] / [прадм., падрыхт. Ф. Скарыны]. - [Вільня] : [б. в.], 1525. – 681 с.
3. Біблія : Факс. узнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаю ў 1517-1519 гадах: у 3 т. – Мінск: БелСЭ, 1990-1991. – Т. 1. – 1990. – 830 с.
4. Біблія : Факс. узнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаю ў 1517-1519 гадах: у 3 т. – Мінск: БелСЭ, 1990-1991. – Т. 2. – 1991. – 807 с.
5. Біблія : Факс. узнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаю ў 1517-1519 гадах: у 3 т. – Мінск: БелСЭ, 1990-1991. – Т. 3. – 1991. – 782 с.
6. Кавалёў, С.В. Літаратура Вялікага Княства Літоўскага XVI – пачатку XVII ст.: феномен культурнага памежжа / С. Кавалёў. – Мінск : Кнігазбор, 2011. – 344 с.
7. Кароткі, У.Г. Беларускія прадмовы і пасляслоўі другой палавіны XVI – першай палавіны XVII ст. / У.Г. Кароткі // Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Скарыны / уклад., уступ. арт. і камент. У.Г. Кароткага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 6–22.
8. Кароткі, У. Г. Тыпалогія прадмоў і пасляслоўяў беларускіх паслядоўнікаў Скарыны / У.Г. Кароткі // Спадчына Скарыны: 36. матэрыялаў I Скарынаўскіх чытанняў (1986) / уклад. А. І. Мальдзіс. – Мінск, 1989. – С. 226–231.
9. Ламзина, А. В. Рама произведения / А. В. Ламзина // Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина ; Ин-т научн. информации по общественным наукам РАН. – М., 2001. – С. 425–428.
10. [Малая падарожная кніжка] / [прадм., падрыхт. Ф. Скарыны]. – [Вільня] : [б. в.], [1522]. - 757 с.
11. Неміроўскі, Я. Л. Тытульны ліст / Я. Л. Неміроўскі // Францыск Скарына і яго час : Энцыкл. давед. / Беларус. Сав. Энцыклапедыя ; рэдкал. І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск, 1988. – С. 520.
12. Скарына, Ф. Творы : Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія /Ф. Скарына / уступ. арт, падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А.Ф. Коршунава, паказальнікі А.Ф. Коршунава, А.В. Чамярыцкага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – С. 207.
13. Францыск Скарына і яго час : Энцыкл. давед. / Беларус. Сав. Энцыклапедыя; рэдкал. І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1988. – 608 с.